

Agata Zagórska

Uniwersytet Opolski

PROCES STARZENIA SIĘ LUDNOŚCI I ZASOBÓW PRACY ŚLĄSKA A SYTUACJA OSÓB STARSZYCH NA RYNKU PRACY. WYBRANE ASPEKTY

Wprowadzenie

Przekształcenia demograficzne w postaci dokonującego się z różnym nasileniem w czasie i globalnej przestrzeni spadku tempa przyrostu naturalnego i wydłużanie się trwania życia powodują w długiej perspektywie ubytek ludności oraz głębokie przeobrażenia jej struktury wieku. Dywersyfikacja czasowo-przestrzenna determinant owych zmian powoduje, że ich rezultat w postaci starzenia się ludności cechuje odmienna intensywność. Starzenie się ludności, które stanowi zarówno problem globalny, jak i regionalny powoduje wiele negatywnych konsekwencji. Jedną z istotniejszych jest ubytek i starzenie się zasobów pracy, które w głównej mierze kształtują podażową stronę rynku pracy oraz wpływają na sytuację osób starszych na tym rynku.

Projekcje ludności dla Świata, Polski i regionu Śląska wskazują na obiektywny charakter procesu starzenia się, lecz to co wyróżnia Śląsk to wyższa od tej dla kraju dynamika tego procesu, który z Polski uczyni w 2050 roku kraj (obok Włoch, Portugalii i Słowenii) należący do grupy państw o najbardziej zaawansowanej starości ich ludności¹ o czym świadczy odsetek osób w wieku powyżej 60 lat w całej populacji. Na Śląsku wyniesie on w 2035 roku 28%, w Polsce i na świecie według prognozy ONZ odpowiednio: 29,9% i 17,5%.

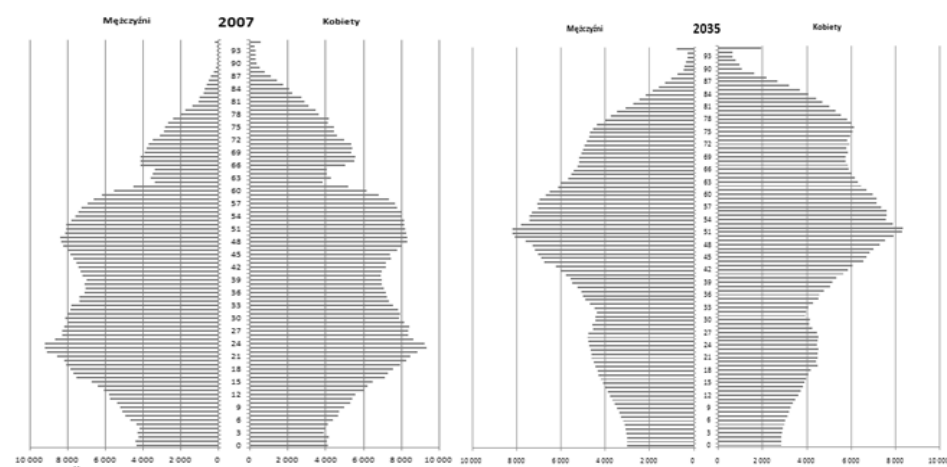
---

¹ *World Population Prospects. The 2008 Revision. Comprehensive Tables. Vol. I. VN, New York 2009.*

Celem opracowania jest ukazanie z jednej strony konsekwencji dla rynku pracy spowodowanych procesem starzenia się ludności, a w szczególności zasobu pracy, z drugiej sytuacji osób starszych na rynku pracy oraz działań kompensujących spadek zasobów pracy i ich starzenie w konfrontacji z barierami ich wejścia na rynek pracy.

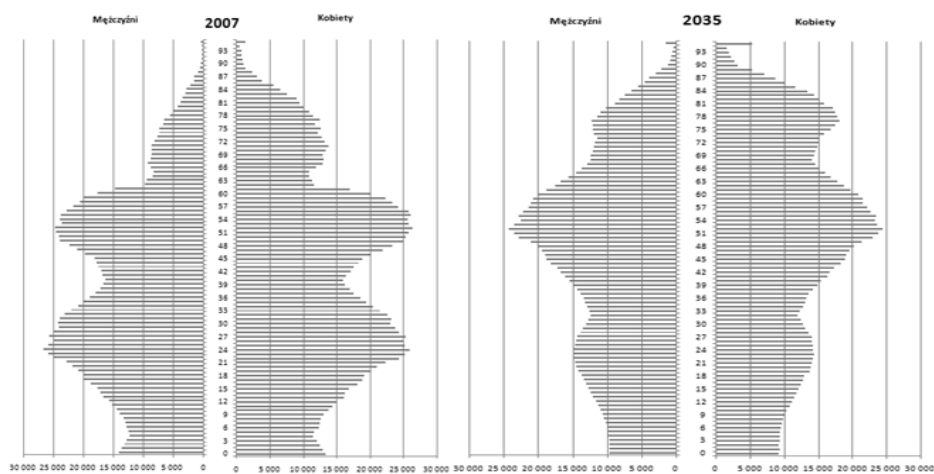
1. Dynamika procesu starzenia się ludności na Śląsku

Śląsk, który tworzą umownie trzy województwa: śląskie, opolskie i dolnośląskie, jest regionem wyodrębnionym historycznie, odznaczającym się w przeszłości silnym oddziaływaniem czynników kulturowych i politycznych (w tym zmiany ustroju i zmiany granic) na przebieg procesów demograficznych. Jego współczesną sytuację demograficzną obok zjawiska histerezy kształtowały prawidłowości demograficzne w postaci prawa wojny, które skutkowało powojennym wyżem demograficznym, pierwszego przejścia demograficznego prowadzącego do zmian wzorca urodzeń i zgonów oraz tzw. drugiego przejścia demograficznego znajdującego wyraz w radykalnych zmianach zachowań demograficznych oraz roli i modelu rodziny. Wynikiem ich działania jest diametralna zmiana obrazu demograficznego ilustrowana piramidami wieku (rys. 1, 2, 3).

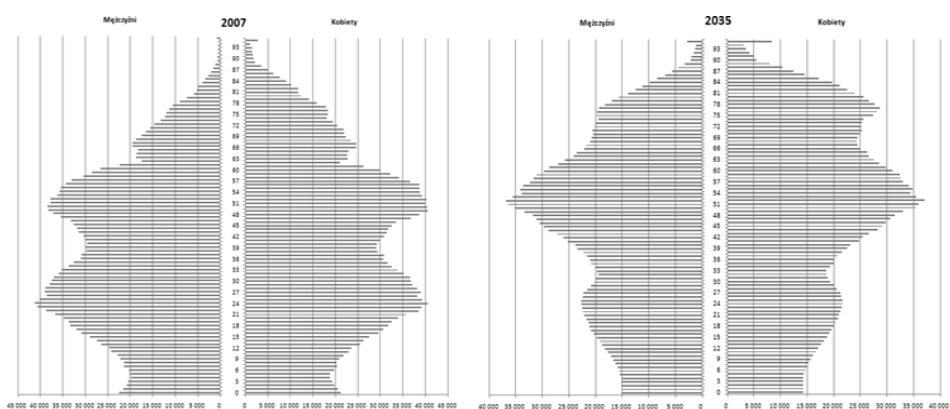
Rys. 1. Piramidy wieku – województwo opolskie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Prognoza ludności Polski do 2035 r.* GUS, Warszawa 2008.

Rys. 2. Piramidy wieku – województwo dolnośląskie

Źródło: Ibid.

Rys. 3. Piramidy wieku – województwo śląskie

Źródło: Ibid.

Zawężająca się ich podstawa świadczy o regresywnym charakterze ludności Śląska oraz wchodzących w jego skład województw i stanowi następstwo drastycznego spadku dzietności, która nieco wzrosła w 2010 roku w porównaniu z 2002, najgorszym w całym okresie powojennym. Jednak wartość współczynnika dzietności w województwach Śląska dalece odbiegała od wartości zapewniającej prostą zastępowalność pokoleń, która powinna wynieść 2,1 (tabela 1).

Tabela 1

Współczynnik dzietności

Województwa	Lata	
	2002	2010
Dolnośląskie	1,129	1,288
Opolskie	1,053	1,155
Śląskie	1,116	1,341

Źródło: BDL.

Konsekwencją tego będzie petryfikacja negatywnych skutków w postaci malejącej liczby urodzeń w przyszłości, co przy stabilizacji liczby zgonów i wydłużaniu się trwania życia spowoduje zmianę proporcji pomiędzy grupami wieku wyrażającą się wzrostem udziału najstarszych roczników w ogółu ludności (tabela 2), dodatkowo wzmacnianych odpływem migracyjnym. Dokonująca się ewolucja struktur wieku ludności prowadzi zatem do starzenia się ludności całego opisywanego obszaru.

Proces starzenia się ludności generuje wiele problemów społecznych i ekonomicznych w każdej skali od globalnej po lokalną i na każdym poziomie aktywności, zarówno z punktu widzenia rosnącego obciążenia ludności produkcyjnej ludnością nieprodukcyjną, jak i z perspektywy rynku pracy, dla którego prognozowany ubytek zasobów pracy i ich starzenie pogłębi istniejące dylematy.

Tabela 2

Struktura ludności Śląska według ekonomicznych grup wieku

Województwa	2000			2010			2035		
	0-17	18-59k/ 64m	60+k 65+m	0-17	18-59k/ 64m	60+k 65+m	0-17	18-59k/ 64m	60+k 65+m
Dolnośląskie	22,8	62,6	15,0	17,1	64,8	18,1	14,8	57,8	27,4
Opolskie	24,0	61,5	14,5	16,8	65,8	17,4	13,7	57,4	28,9
Śląskie	22,7	63,1	14,2	17,3	65,2	17,6	14,7	57,1	28,2
Razem Śląsk	22,9	62,6	14,5	17,2	65,4	17,2	14,6	57,4	28,0

Źródło: Ibid.

W 2010 roku odsetek osób w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym był niemal identyczny, mimo niewielkich różnic w poszczególnych województwach. W docelowym roku prognozy w porównaniu z 2000 dadzą znać o sobie skutki dokonujących się przesunięć między tymi grupami w postaci prawie dwukrotnego wzrostu udziału osób w wieku poprodukcyjnym w całej populacji Śląska i wchodzących w jego skład województw w stosunku do osób w wieku

przedprodukcyjnym. Dokonujący się jednocześnie spadek udziału osób w wieku produkcyjnym prowadzi do wzrostu wartości współczynnika obciążenia demograficznego².

Tabela 3

Współczynnik obciążenia demograficznego

Województwa	Lata		
	2002	2010	2035
Dolnośląskie	57,0	52,0	73,0
Opolskie	59,0	52,0	74,0
Śląskie	56,0	53,0	75,0

Źródło: Ibid.

Z perspektywy rynku pracy kluczową kategorię ludności tworzą osoby zaliczane do zasobów pracy, które ujmowane prospektywnie przesądzają o potencjalnych zasobach pracy w przyszłości. Na Śląsku spadek liczby ludności będzie wiązał się także z ubytkiem zasobów pracy, który według prognozy wyniesie 22,7%. Największy zanotuje województwo śląskie, w którym ich uszczuplenie wyniesie 25% (tabela 4). Zmniejszanie się zasobów pracy łączy się z ich starzeniem, co dla rynku pracy całego opisywanego obszaru będzie dodatkowym wyzwaniem. Wyrazem tych tendencji jest zmiana struktury ludności w wieku produkcyjnym w podziale na dwie podgrupy osób: w wieku mobilnym i niemobilnym w wyniku szybszej dynamiki wzrostu tej drugiej grupy (tabela 5).

Tabela 4

Zmiany potencjalnych zasobów pracy w latach 2008-2035 (w tys. według prognozy)

Województwa	Lata							Przyrost+ Spadek- 2008- 2035	Dynamika 2008- 2035
	2008	2010	2015	2020	2025	2030	2035		
Dolnośląskie	1895,6	1880,9	1779,3	1659,7	1583,4	1554,9	1511,4	-384,2	79,7
Opolskie	677,5	672,9	639,9	599,6	569,6	539,3	515,2	-162,3	81,2
Śląskie	3042,0	3010,0	2842,0	2640,0	2491,0	2409,0	2313,0	-729,0	76,0
Razem Śląsk	5615,1	5563,8	5261,2	4899,3	4644,0	4501,2	4333,6	-1275,5	77,3

Źródło: Ibid.

² Współczynnik obciążenia demograficznego wyraża liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym.

Tabela 5

Dynamika ludności w wieku produkcyjnym mobilnym i niemobilnym w %

Województwa	Dynamika ludności w %			
	w wieku mobilnym		w wieku niemobilnym	
	2008-2020	2020-2035	2008-2020	2020-2035
Dolnośląskie	90,5	74,4	83,0	118,7
Opolskie	86,0	71,9	92,6	99,6
Śląskie	82,3	73,0	86,0	110,8

Źródło: Ibid.

Proces starzenia się zasobów pracy ulegnie znacznemu przyśpieszeniu w latach 2020-2035, a wśród województw Śląska najwyższą dynamikę osiągnie województwo dolnośląskie, w którym przyrost wolumenu osób w wieku niemobilnym wyniesie 18,7%, powyżej 10 p.p. powiększy się w województwie śląskim. Jedynie w województwie opolskim, które wyprzedziło w czasie pozostałe pod względem tempa przebiegu procesów starzenia w analogicznym przedziale czasu, odsetek ów zmniejszy się o 0,4%. Charakterystyczne będą również przeobrażenia struktury zasobów pracy w podziale na miasto i wieś, ponieważ wskazują na zanikanie różnic między miastem a wsią w przebiegu wielu procesów demograficznych i ich skutków. W końcowym roku prognozy we wszystkich województwach badanego regionu Śląska struktura ta będzie kształtować się podobnie ukazując niemal równy udział osób w wieku produkcyjnym mobilnym i niemobilnym (tabela 6).

Tabela 6

Struktura zasobów pracy w podziale na wiek mobilny i niemobilny oraz miasto-wieś w latach 2008-2035

Województwa	Ogółem	2008				2035			
		miasto		wieś		miasto		wieś	
		mobilny	niemobilny	mobilny	niemobilny	mobilny	niemobilny	mobilny	niemobilny
Dolnośląskie	100,0	59,7	40,3	61,9	38,1	50,8	49,2	51,3	48,7
Opolskie	100,0	61,0	39,0	72,5	27,5	50,8	49,2	50,2	49,8
Śląskie	100,0	60,4	39,6	63,2	36,8	51,3	48,7	50,4	49,7

Źródło: Obliczenia własne na podstawie prognozy ludności.

Stanie się tak za sprawą szybszej dynamiki spadku w tej kategorii, osób w wieku mobilnym w stosunku do osób w wieku niemobilnym. „Kurczenie się” zasobów pracy będzie się zatem dokonywało intensywniej w subgrupie osób w wieku mobilnym niż niemobilnym, co potwierdza ich postarzenie.

2. Sytuacja osób starszych na rynku pracy Śląska w latach 2008-2011

Problem ograniczoności zasobów jako podstawowy problem ekonomiczny w kontekście ubytku i starzenia się zasobów pracy nabiera nowego znaczenia i budzi coraz większe obawy o to, czy gospodarka utrzyma zdolność do zaspokojenia rosnących, coraz bardziej zróżnicowanych i złożonych potrzeb. Ubytek zasobów pracy może być częściowo i okresowo kompensowany przez ustawowe wydłużenie wieku produkcyjnego. Skuteczność tego rozwiązania budzi wątpliwości, zwłaszcza z powodu aktualnej sytuacji osób starszych na rynku pracy i występujących barier wejścia (powrotu) dla nich na rynek pracy. Osoby te zaliczane do defaworyzowanych na rynku pracy stają się ofiarą nierówności rynkowych pogłębiających się w wyniku niestabilnej sytuacji (tabela 7).

Tabela 7

Osoby bezrobotne w wieku 45-54 lat na rynku pracy Śląska w latach 2008-2011

Województwa	Lata				Dynamika rok poprzedni = 100			Dynamika w latach 2008-2011
	2008	2009	2010	2011	2009	2010	2011	
Dolnośląskie	31047	35586	34287	31292	114,6	96,3	91,3	100,8
Opolskie	9021	10649	10544	10113	118,0	99,0	95,0	112,1
Śląskie	31445	37990	38976	38709	120,8	102,6	99,3	123,1
Razem Śląsk	71513	84225	83807	80114	117,8	98,5	95,5	112,0

Źródła: BDL.

Tabela 8

Osoby w wieku 55 lat i więcej na rynku pracy Śląska w latach 2008-2011

Województwa	Lata				Dynamika rok poprzedni = 100			Dynamika 2009-2011
	2008	2009	2010	2011	2009	2010	2011	
Dolnośląskie	13036	17349	20397	21884	133,1	117,6	107,3	167,8
Opolskie	3773	5171	5875	6535	137,0	113,6	111,2	173,2
Śląskie	12216	16335	1963	22470	133,7	120,1	114,6	183,9
Razem Śląsk	29025	38855	45885	50889	133,9	118,1	110,9	175,3

Źródło: Ibid.

Oslabienie dynamiki wzrostu gospodarczego w Polsce zapoczątkowane w 2008 roku światowym kryzysem gospodarczym uderzyło najsilniej w osoby starsze, których sytuacja na rynku pracy uległa znacznemu pogorszeniu (tabele 7 i 8). O ile przyrost osób bezrobotnych w wieku 45-54 lat wyniósł od 2008 roku do 2011 na całym terytorium Śląska 12%, to w grupie osób powyżej 55 lat na-

stał wzrost aż o 75,3%. Porównanie obu kategorii bezrobotnych ujawnia prawidłowość występującą na rynku pracy w postaci wzrostu ryzyka przejścia w stan bezrobocia osób ze starszych grup wieku, czyli im starsze osoby, tym większe zagrożenie bezrobociem. Różnice w sytuacji na rynku pracy obu porównywanych grup dotyczą także dynamiki zjawiska w poszczególnych latach. W grupie bezrobotnych w wieku 45-54 lat, tak jak i w grupie bezrobotnych powyżej 55 lat, największy przyrost nastąpił w 2009 roku, lecz był on widocznie mniejszy. W kolejnych latach liczba bezrobotnych w pierwszej grupie wiekowej wykazywała tendencję spadkową. Dla osób powyżej 55 lat 2010 rok i 2011 oznaczały jedynie słabnięcie tempa wzrostu rozmiarów bezrobocia. O głębokości problemu w grupie osób starszych (w wieku 55-64 lat według statystyk bezrobocia) świadczą dane o zmianie liczebności osób w tej kategorii wieku pozostającej bez pracy powyżej jednego roku (tabela 9).

Tabela 9

Osoby bezrobotne powyżej 1 roku w wieku 55-64 lat na Śląsku w roku 2008 i 2011

Województwa	Lata		Dynamika 2008-2011
	2008	2011	
Dolnośląskie	6484	9928	153,1
Opolskie	1565	2734	174,7
Śląskie	6258	9874	157,5
Razem Śląsk	14307	22538	15715

Źródła: Opracowanie własne na podstawie BDL.

W 2011 roku w porównaniu z 2008 o ponad połowę wzrósł wolumen osób bezrobotnych w grupie osób w wieku 55-64 lat. Wyjątek stanowiło województwo opolskie, w którym wzrost ów wyniósł prawie 75%, co jest mocnym potwierdzeniem istnienia barier uniemożliwiających ponowne wejście na rynek pracy analizowanej grupy osób. Im bardziej zaawansowany wiek poszukujących pracy, tym większe trudności z jej otrzymaniem. Mają one zróżnicowany charakter, a ich identyfikacja jest szczególnie istotna z punktu widzenia doboru środków i działań podejmowanych w celu ich przezwyciężania.

3. Bariery wejścia na rynek pracy osób starszych

W przeprowadzonych dotąd badaniach wskazano bariery na jakie napotykały osoby starsze z wejściem na rynek pracy. Można je podzielić na cztery rodzaje. Pierwszy to te, które wynikają z błędnych założeń poczynionych wobec osób starszych. Drugi wiąże się z postrzeganiem tej kategorii osób przez pracodawców. Trzeci związany jest z postawami osób starszych wobec pracy. Czwarty ro-

dzają to bariery zewnętrzne³. W pierwszym przypadku istnieje dyskryminujące założenie o braku kreatywności i innowacyjności osób starszych na co nie ma dowodów, a także przeświadczenie o narastaniu konfliktu generacyjnego wokół pracy w wyniku wydłużania się lat pracy i rosnącego udziału osób starszych w zasobach pracy i rynku pracy⁴. Bardziej złożone jest podejście pracodawców, którzy uwypuklają złe nawyki, trudności adaptacyjne, problemy zdrowotne tej kategorii osób, a także postawy i cechy związane z brakiem wiary w swoje możliwości, niechęcią do zmian i podnoszenia kwalifikacji, niskim poziomem wykształcenia i brakiem znajomości nowych technologii oraz niską mobilnością przestrzenną⁵. Ten niekorzystny profil pracobiorców w starszym wieku uzupełniają obawy pracodawców przed szybkim ich odchodzeniem na emeryturę i rentę, myśleniem o własnych korzyściach, a nie interesie przedsiębiorstwa i ich mniejszą efektywnością. Trudno jest jednak zgodzić się z przypisywaniem tych cech i zachowań wyłącznie osobom starszym.

Zewnętrzne bariery wynikają natomiast z:

- charakteru rynku pracy w Polsce, który jest mało elastyczny,
- obciążeń związanych ze świadczeniami emerytalnymi, które ograniczają możliwości tworzenia miejsc pracy,
- słabych działań państwa w zakresie kreowania miejsc pracy,
- łatwości wycofywania się z miejsc pracy do szarej strefy lub na emeryturę lub rentę,
- braku programów umożliwiających wykorzystanie kapitału ludzkiego osób starszych wiekiem,
- ograniczonego wyboru rynków pracy dla osób starszych, z braku promocji aktywnego starzenia się i działań w kierunku podnoszenia aktywności zawodowej ludzi starszych.

³ Zob. *Diagnoza sytuacji osób defaworyzowanych na rynku pracy DWUP w Wałbrzychu*. Wałbrzych 2010; *Raport. Baza rynków pracy*. Kraków 2010; *Solidarność pokoleń na przykładzie województwa śląskiego. Seniorzy w województwie śląskim. Raport badania ilościowego zrealizowanego w 2012 r.* Katowice 2012; *Zarządzanie wiekiem w organizacjach wobec procesu starzenia się ludności*. Red. Z. Wiśniewski. Toruń 2009; *Wyzwania rozwojowe gmin województwa śląskiego w kontekście zachodzących procesów demograficznych. Raport końcowy*. Katowice 2011; J. Litwiński, U. Sztanderska: *Wstępne standardy zarządzania wiekiem w przedsiębiorstwie*. PARP, Warszawa 2010.

⁴ E. Kryńska, Ł. Arendt: *Rynek pracy i kierunki wzrostu aktywności zawodowej ludności na obszarze zachodnich województw Polski w kontekście prowadzonej polityki regionalnej*. Łódź 2011; A. Zagórska: *Konflikt generacyjny wokół pracy*. W: *Perspektywy młodzieży. Młodzież w perspektywie*. Red. A. Zagórska. Opole 2012.

⁵ A. Kurzynowski: *Osoby starsze na rynku pracy*. W: *W obliczu starości*. Red. L. Frąckiewicz. Katowice 2007. zielonalinia.gov.pl/upload/50plus/załącznik%20nr%202pol/ Solidarność pokoleń. Działanie dla zwiększenia aktywności osób w wieku 50+2008.

Podsumowanie

Działania państwa w kierunku rozwiązania problemu ubytku i starzenia się ludności, zwłaszcza w odniesieniu do zasobów pracy, powinny mieć charakter kompleksowy i oprócz działań kompensujących zawierać rozwiązania oddziałujące na przyczyny, co umożliwi spowolnienie niekorzystnych procesów i złagodzenie ich negatywnych skutków. Zestaw proponowanych i prowadzonych działań w skali całego kraju znajduje się w projekcie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej pod tytułem „Krajowy Plan Działania na Rzecz Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej 2012 w Polsce” z grudnia 2011 roku. W dokumencie tym stwierdza się, że w obowiązującym od 2008 roku „Programie Solidarność Pokoleń” działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+ przynoszą mało zadowalające efekty. Dlatego też główną rolę powinny odegrać regionalne strategie, lokalne i ponadregionalne inicjatywy poszerzające istniejący zakres rozwiązań. Proces starzenia się ludności bowiem w zestawieniu z podejmowanymi działaniami rodzi wiele pytań o to:

- czy wydłużenie wieku produkcyjnego i jego zrównanie u kobiet i mężczyzn zrekompensuje na dłuższą spadek zasobów pracy,
- czy gospodarka będzie w stanie tworzyć miejsca pracy absorbujące tę kategorię osób,
- czy braki w infrastrukturze społecznej w postaci niedostatecznej liczby żłobków, przedszkoli, luki w opiece zdrowotnej i reforma edukacji sprzyjać będą wzrostowi aktywności zawodowej,
- czy wzrost aktywności zawodowej kobiet zadziała w kierunku wzrostu czy spadku urodzeń,
- czy wydłużenie wieku produkcyjnego dla kobiet w szczególności tzw. sandwich generation, czyli kobiet mających do odegrania podwójną rolę – opiekuńki starych rodziców i wnuków, wpłynie na wzrost ich aktywności zawodowej powodując tym samym wzrost zapotrzebowania na placówki opiekuńcze czy też odwrotnie.

Lista pytań jest znacznie dłuższa, gdyż problem jest wieloaspektowy, wielowymiarowy, a jego skutki wystąpią w każdej skali i we wszystkich obszarach życia społeczeństwa i jednostki. Odpowiedź na wymienione pytania byłaby łatwiejsza, gdyby podejmowane działania miały zintegrowany i kompleksowy charakter, a poprzedzone były pogłębionymi, interdyscyplinarnymi badaniami.

**THE AGING OF THE POPULATION AND LABOR FORCE IN SILESIA REGION
AND THE SITUATION OF SENIOR PEOPLE IN THE LABOR MARKET.
SELECTED ASPECTS**

Summary

The aging of the population both in the global and regional aspect causes a number of negative effects. The most important are: aging of the workforce as well as its loss, which sharpens the basic economic problem associated with limitation of resources. Particularly important is to initiate actions to activate senior people by increasing the age of ability to work as well as by introducing solutions which will increase absorption of these people's work to the labor market. The current situation of senior people on the labor market indicates that there are many barriers which prevent them from entering the labor market. The complexity of the problem requires a comprehensive and multidisciplinary approach.